

100 historiske årbøger

af Svend Sørensen

Bogen, som du i øjeblikket kigger i, er Historisk Årbog nr. 100 ! Redaktionen markerer begivenheden med denne artikel, der giver eksempler på, hvad der er skrevet om i årenes løb.

Under navnet »Historisk Aarvog for Thisted Amt« udkom årbogen første gang i 1906. Det følgende år udkom årbogen ikke, og det er grunden til, at årbogen 2006 er jubilæumsnummer. Ved Thisted Amts nedlæggelse i 1970 skiftede navnet til »Historisk Årbog for Thy og Mors«, men allerede tre år senere udvidede man navnet til »Historisk Årbog for Thy og Mors og V. Han Herred«. I 1988 fik årbogen sit nuværende navn »Historisk Årbog for Thy og Vester Hanherred«.

I betragtning af de mange udgivelser er ensartetheden mere udpræget end forskelligheden. I 1919 indledte man dog den praksis at nummerere siderne fortløbende i fem årgange, så de kunne indbindes som en samlet enhed. Fra midten af 30'erne indskrænkede man den fortløbende nummerering til tre årgange. Sidste årbog med fortsatte sidetal var i 1973.

I 1980 blev papirkvaliteten forbedret, og årbogen blev leveret med afskårne kanter, så man var fri for at skulle sprætte den op. Lidt af en milepæl var det, da der blev udgivet et registerbind til årgangene 1906-1982, udarbejdet af bibliotekar Alice Haller Nielsen. I årbogen 1994 er registeret suppleret med årgangene 1983-1993.

Formatet blev i 1988 én cm bredere, og teksten blev sat i to spalter. Desuden kom der for første gang illustration på forsiden, dog ikke i flere farver, men siden 1992 har bogen haft farveomslag. I 2003 blev formatet yderligere forøget med 2 cm i bredden og 2,5 cm i høj-

den. Det førte i øvrigt til en beklagelig udmeldelse fra et medlem, der ikke længere kunne have bogen stående i sin boghylde!

Det startede beskedent med 51 sider i 1906 – fire artikler foruden en lille introduktion. I den næste årbog i 1908 var sidetallet øget til 92 og i det følgende år til 112. Sammenlagt er det blevet til over 13.700 sider i de 100 årbøger, altså et gennemsnit på 137 sider. To årgange har skilt sig ud med et omfang på over 200 sider. Det er årbøgerne i 1924 og 1974, der var helliget Thistedes historie i anledning af byens 400 og 450 års jubilæum som købstad.

Med 6-tallet som endetal vil vi i det følgende gøre nogle nedslag i årbøgerne for at give et indtryk af artiklernes mangfoldighed. Skulle det skabe interesse for yderligere læsning, så kan alle årbøger findes på arkivets og museets hjemmeside, hvis adresse findes på side 160.

1906: En gammel regnskabsbog

I den første årbog skriver redaktør M. Aaberg om en gammel regnskabsbog fra Thisted, der blev taget i brug af kæmner Mads Thousgaard den 1. januar 1768. Det første år udviser regnskaberne en indtægt på godt 198 rigsdaler, men ingen af indtægterne kommer fra skatteudskrivning, da der ikke blev opkrævet skat dette år! Først i 1770 blev der opkrævet skat for tre år, i alt 271 rigsdaler 2 mark og 7 skilling.

Af udgifter i 1768 kan bl.a. nævnes 4 rdl. til doktor Mandgaard i Viborg som »landfysikus«, 7 rdl. til skarpretteren i Aalborg og 3 rdl. 5 mark 13 sk. til Viborg Tugthus. Af skoleudgifter er kun opført 3 mark og 2 skilling til natmanden for at rense »tilhuset« ved skolen. Med en betaling på 26 rdl. er byens vægter den eneste person, der vejer til i byens udgifter – det svarer til en ugeløn på én krone! Til de store udgifter hører et beløb på godt 118 rdl. til reparation af den store træbro. Hele udgiften for 1768 er opført til 220 rigsdaler.

Regnskabsbogen dækker en periode på 83 år og slutter i 1850. Den afspejler den rivende udvikling, byen er inde i. Således går den årlige skatteudskrivning i denne periode i vejret fra ca. 90 rigsdaler til 4799 rdl. Byens befolkning vokser i samme periode fra ca. 800 til 2342.

1916:

Børnehjemmet i Villerslev

I 1916 skriver Ejnar Dahl om en opdragelsesanstalt for forsømte og vildfarne børn, som i årene 1868-76 havde sit virke i Vibberstoft i Villerslev sogn. Ophavsmanden til børnehjemmet var Niels Chr. Hove, der var født i sognet i 1815. Han var uddannet fra Snedsted Seminarium og havde virket som lærer i Øsløs og i Vendsyssel, inden han vendte tilbage og købte en landejendom i Vibberstoft.

Niels Chr. Hove og hans kone havde ingen børn, men de havde haft flere plejebørn. Og da ægteparret vendt tilbage til Vibberstoft, indgik han i 1867 en overenskomst med amtsrådet om at indrette lokaler til »15 moralsk fordærvede børn i en alder fra 7-15 år«. Han modtog et treårigt, rentefrit lån og skulle desuden have en årlig plejeløn på 45 rigsdaler for hvert barn. Forsørgelseskommunen skulle udrede 30 rdl. – resten kom fra en amtsfond, som også betalte læge og medicin. For denne

betaling skulle ydes forsvarlig undervisning, kost, logi og vask.

Overenskomsten med amtet blev fornyet i 1870 – lånet blev forlænget og taksterne hævet lidt. Efterhånden voksede tilgangen, og der var til tider over 50 børn på anstalten. Blandt andet blev der truffet aftale med Københavns Magistrat om anbringelse af 10 vildfarne børn. Drengene blev beskæftiget ved landbrug og havebrug, og om vinteren flettede de måtter og bandt simer. Pigerne syede, strikkede og spandt, men lærte også at væve.

Efterhånden blev pladsen for trang, og Hove blev for gammel og svag. I 1876 måtte han nedlægge børnehjemmet og byttede ejendommen bort med en mindre, hvor han levede til sin død i 1881. For sit arbejde fik han tildelt Dannebrogskorset.

1926: Taterkvinden Sirena

P. C. Knudsen skriver i 1926 om taterkvinden Sirena fra Grurup. Hun blev født på en gård i Grurup i 1790. Hendes forældre var kommet som omløbende tiggere til gården, hvor moderen lagde sig på jorden ramt af fødselsveer. Gårdmanden tog hende ind i huset, og da hun efter 8 til 14 dage var nogenlunde frisk, blev barnet døbt. Dagen efter rejste forældrene videre med deres nyfødte barn, og siden hørte folk på egnen ikke noget til dem i næsten 30 år. I kirkebogen blev barnet indført som Sirena, men senere kaldte hun sig Sarine.

Sirena blev i 1819 indsat i arresten i Randers for betleri. Eftersom hun i sin tid var født i Grurup, blev det i november 1819 pålagt fattigkommissionen for Bedsted-Grurup menigheder at afhente Sirena og hendes 5 år gamle barn. Kommissionen vandede sig og protesterede til kancelliet, men lige lidt hjalp det. En mand blev derfor sendt til Randers, så snart vejene var fremkommelige i februar 1820. Sirena var imidlertid undvejet, men

manden modtog en regning på godt 113 rigsbankdaler for to børns underhold i Randers. I forhold til fattigkommissionens kassebeholdning var der tale om et betydeligt beløb.

Sidst på året, i december 1820, fik amtmand Faye besked på, at Sirena var dømt 8 måneder i Viborg Tugthus for løsgænger. Tilbage stod to drenge på 3 og 8 år, som blev sendt til Grurup. Her fik man i april 1821 anvist godt 43 rbd. fra amtets fattigkasse. Sirenas opførsel i tugthuset var i øvrigt upåklagelig, og her blev hun konfirmeret – i en alder af 30 år!

Efter løsladelsen i august 1821 blev Sirena hjemsendt til sit fødesogn. Opholdet her kan i første omgang ikke have været af længere varighed, for i 1822 straffes hun for løsgænger i Horsens, hvor hun tillige fødte en søn. Da hun barslede igen i 1825, boede hun imidlertid i Grurup fattighus. Ved den lejlighed oplyste hun, at den nyfødte datter var hendes 8. barn. Med alderen blev Sirena mindre mobil, og Grurup blev hendes faste tilholdssted. Her blev hun i 1869 begravet i en alder af 79.

1936: En gammel byvedtægt

Artiklen om taterkvinder fortsættes i årbogen i 1927. I årenes løb har det været brugt flere gange at dele en længere artikel over to årgange. Det var dog ikke nødvendigt i 1936, da årbogen bragte en gammel byvedtægt fra Vestervig. Den kunne være på tre sider og var indleveret af præsten i Vestervig, Henr. Laurson.

Vedtægten er fra 1813, men der er ifølge indledningen tale om en ny vedtagelse af en vedtægt »fra forrige Tider«. Bestemmelserne omhandler udelukkede løsgående svin, så man må gå ud fra, at den gamle vedtægt også har haft andre emner. Udgaven fra 1813 omtales som sognevedtægt og er opdelt i ti punkter. I punkt 1 er ordlyden:

»Hele Vinteren og ellers altid, naar det er Tøveir og Svinene kunne omrode Jorden, er Enhver forbunden til at holde sine Sviin ringede med 2 á 3 Staaltraads Ringe, saaledes anbragt, at Svinene ingenlunde kan rode.«

Det fremgår desuden, at svinene på venstre side skal være mærket med ejerens navn, og de skal holdes inde indtil to timer efter solens opgang. Svinene skal synes hver søndag morgen af ejerne efter en turnusordning. Forsømmelser bødes der for med to skilling for hvert svin. Af vedtægterne fremgår det ikke, hvad mulkerne skal bruges til, men de optræder i fattigvæsenets regnskaber, oplyses i en note. Bøderne betales på gården »Nørboe« hver valborgsdag og mortensdag.

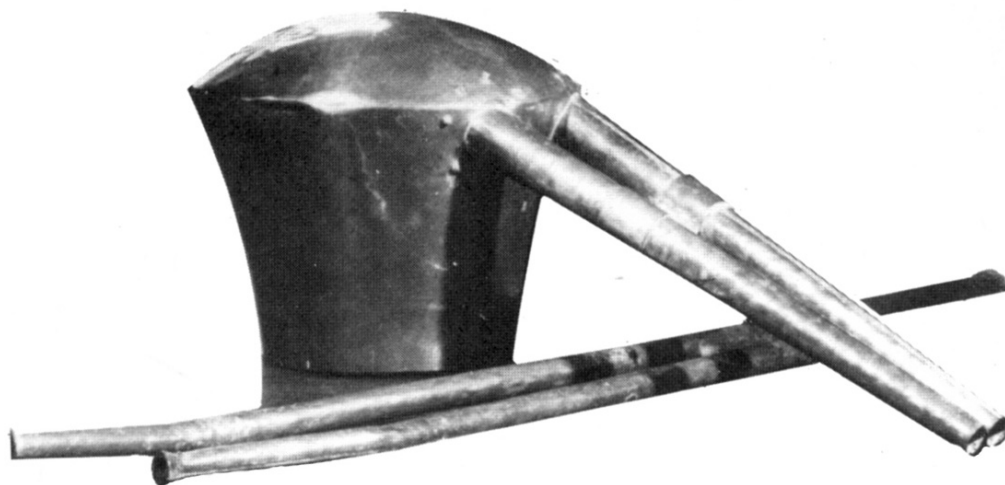
1946: Pietismen i Thy

Betegnelsen pietisme er afledt af det latinske pius, der betyder from. Det er en velvalgt betegnelse for den fromhedsbevægelse, der prægede den danske kirke i 1700-tallet. Pietismen var i høj grad en præstebevægelse, fremhæves det af F. Elle Jensen, der i 1946 skrev artiklen Pietismen i Thy i Historisk Årbog. Som grund anfører han, at gudelige forsamlinger i 1741 blev underlagt den gejstlige ledelse. Nye impulser kom derfor udelukkende fra præsterne og uddøde ofte med dem.

Efter beskrivelse af en række pietistiske præster i Thy skriver Elle Jensen: »Mens pietistiske præster i andre egne af landet dog her og der kom til at øve en om end tidsbegrænset åndelig indflydelse på deres sognebørn, synes dette kun i meget ringe grad at have været tilfældet i Thy.«

1956: Brændevinsbrænding

Den ulovlige brændevinsbrænding var emnet for en artikel i 1956 af H. A. Riis-Olesen. Han fremhæver, at brændevin først blev alminde-

Ukomplet destillationsapparat af kobber. Museet for Thy og Vester Hanherred.

lig som nydelsesmiddel fra midten af 1600-tallet under påvirkning af fremmede troppers tilstedeværelse. I 1689 forbydes al ikke privilegeret brænding på landet, og kun kroer ved alfarvej beholdt brændingsret for at kunne sørge for de vejfarendes fornødenheder. Men mange rettede sig ikke efter kongens bud, og kampen mod hjemmebrænderiet fortsatte, indtil den fabriksfremstillede brændevin blev konkurrencedygtig midt i 1800-tallet.

I artiklen gennemgås en række sager fra Hassing-Refs herreds tingbøger og Vestervig birks tingbog. Man kan bl.a. læse, at myndighederne en overgang brugte ufine metoder i kampen mod ulovligt brænderi. Således blev Thisted toldforpagters fuldmægtig stævnet i 1753 af en del proprietærer, der beskyldte ham for at sende stikkere ud på landet for at skaffe oplysninger om brændevinsbrænderi. Det drejede sig om to mænd, der strejfede om i flere sogne og under forskellige påskud op søgte enfoldige bønder. Overalt tryglede de folk om at skaffe brændevin, som de betalte godt for.

Ved flere retsmøder kom forskellige mennesker med beretninger om de to mænds snu- heder. Hvordan sagen sluttede, kan ikke aflæses

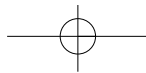
af retsprotokollen, men i betragtning af de mange samstemmende vidneudsagn havde anklagen uden tvivl et fast greb i virkeligheden.

1966:

Niels Arenfeldt og Karen Dyre

1966 er året, hvor man kan læse H. Støvring-Nielsens beskrivelse af en strid mellem ægtefællerne på Ullerupgård i 1600-tallet. Karen Dyre beskyldte sin mand, Niels Arenfeldt, for at have forsøgt at ombringe hende med gift, da hun lå i barselseng. Han hævdede derimod, at sagen var opdigtet med det formål at komme ham til livs. Efter et længere sagsforløb endte sagen for herredagen i København i 1641. Her er det interessant, at den såkaldte *tylvt-ed* blev taget i brug.

Tylvt betyder tolv, og tylvt-ed'en indebar, at en adelsmand kunne sværge sig fri for tiltale, hvis 12 adelsmænd ville aflægge ed på hans uskyld. Denne middelalderlige retspraksis blev i øvrigt afskaffet med Danske Lov i 1683. På herredagen blev det således bestemt, at Niels Arenfeldt skulle stille med »12 riddersmænd« på Viborg snapsting den 26. januar

1642. Det skete også, og han var dermed frikendt for drabsforsøg. Men dermed var trængslerne ikke forbi.

For at kunne deltage i tylvt-eden skulle man have 16 aner af adelig herkomst. Efterfølgende blev det undersøgt, om disse betingelser var opfyldt. Det viste sig ikke at være tilfældet, og sagen endte i november 1642 med en dom på 20 års landsforvisning til alle, der havde deltaget i tylvt-eden. Niels Arenfeldt blev således straffet for at have misbrugt retssystemet og ikke for drabsforsøg. Samtlige landsforviste blev dog benådet i 1648, og Niels Arenfeldt vendte tilbage til Danmark. Han døde 1669 og blev stedt til hvile i Åsted kirke i Vendsyssel. Ti år senere blev Karen Dyre begravet ved hans side!

1976: Ovn og Arnested

Hvad det vil sige at »ilde« en ovn, får man et levende indtryk af i en grundig artikel af Torsten Balle i 1976-udgaven af årbogen. Som dreng var det hans bestilling at opvarme den store bageovn, som var i bryggerset sammen med gruekedlen. Det var et almindeligt arbejde for børn, fordi det var mest bekvemt for et barn at komme ind i ovnen. Torsten Balle anslår, at ovnen var 1,5 m lang og godt halvt så bred. Den var bygget af mursten, flad i bunden med lave, lodrette sider og fladhvælvet loft. Skorstenen var åben, men han kunne ikke se himlen, fordi skorstenen var skrå. Men han kunne skimte de søm, der blev brugt til at hænge fødevarer til røgning.

I Torsten Balles hjem fyrede man med lyng – ovne beregnet til ildning med tørv havde højere til loftet. Lyngen blev raget ned i bryggerset gennem lemmen til loftstrappen, der straks blev lukket igen, for at en gnist ikke skulle flyve op på loftet. Derefter blev en armfuld lyng stoppet ind i ovnen og antændt. Ilden og lyngen blev fordelt jævnt inde i ov-

nen med ildpinden, en tilspidset stage, der skulle være så lang, at den kunne nå ind til enden af ovnen. Den måtte tit dyppes i en spand vand, for at der ikke skulle gå ild i den.

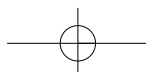
Lyng brænder hurtigt, og ovnen måtte hele tiden fodres med nogle håndfulde lyng. Først blev ovnens loft og sider sorte af sod, men efter en times tid løsnede soden sig i flager, der fløj op i skorstenen. Så havde ovnen et lyst skær indeni. Nogle sagde, den blev blank eller hvid, og udtrykket »den sorte mand er ude« blev også brugt.

For nogen tog det op til to timer at fyre ovnen varm. Når ovnen var tilstrækkelig varm, skulle den hurtigt renses. Med ovnrægen skræbde man asken enten gennem en rist ned i et underrum eller ud ad døren og ned i ovngraven. Derefter blev ovnen fejlet og rugbød sat ind – i ovnen på de større gårde kunne der være 16-20 store rugbrød på 8 kg (en lispund). Den varme aske i underrummet kunne varme den »lille ovn« så meget, at man efter en vis tid kunne bage sigtebrød i den.

1986: Snedsted Seminarium

I artiklen »Med Christen Kold på seminarium« fra 1986 kommer Poul Skaaning ind på den praktiske indretning af præstegårdsseminariet i Snedsted, der havde sit virke her fra 1812 til 1848. Seminariet lå ved præstegården og bestod af en lang, stråttækt bygning. Forstanderen var stedets sognepræst, og han havde sin egen dør, der vendte ind mod præstegården. På den anden side var der en dør til hvert af de to klasseværelser. Seminariets børneskole havde murstensgulv, mens seminarieeleverne havde trægulv, og i hvert klasseværelse var der to lange borde med bænke på hver side. Ovenpå boede de to lærere.

Poul Skaanings oldefar gik på seminariet sammen med Christen Kold 1834-36. Derfor har artiklens forfatter specielt interesseret sig

for denne periode. Hans undersøgelser førte ham ikke tættere på oldefaderen, men resulterede i mange interessante oplysninger om seminarist Christen Kold (1816-70).

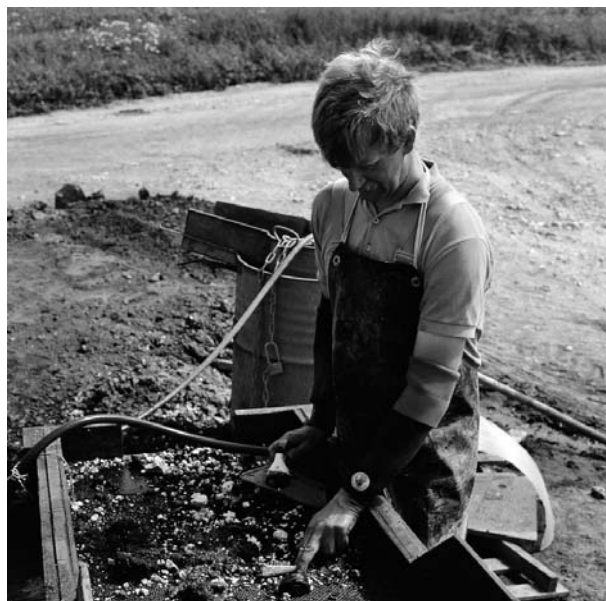
1996:

Boplads ved Smedegård

Allerede i den første årbog skrev P. L. Hald om fortidsminder. Lige siden har forhistorien været en del af stofområdet i årbogen. Men det arkæologiske stof er kommet til at fylde mere, efter at Museet for Thy og Vester Hanherred siden begyndelsen af 1970'erne hvert år har foretaget arkæologiske undersøgelser. Mange af dem omtales som led i museets årsberetning, der i mange år havde sin faste plads bag i årbogen – den sidste i 1988.

Mange selvstændige artikler om arkæologi er det også blevet til, ikke mindst i de senere år. Bjarne Henning Jensen skrev således i 1996 om jernalderbopladsen ved Smedegård i Tved sogn, hvor han stod i spidsen for udgravningen. Om denne undersøgelse konkluderer han:

»Det er overordentlig sjældent, at museerne får lejlighed til at udføre så omfattende arkæologiske undersøgelser i så komplekse fundsammenhænge og med så fremragende bevaringsforhold. De 400-500 års bebyggelse fra den ældre jernalder på Smedegård har af-

Jens Jørgen Olesen spuler knoglestykker frem af jorden under udgravningen på Smedegård. Senere, i år 2000, forsvarede Tine Nord Raahauge en ph.d.-afhandling i zoologi på Københavns Universitet baseret på analyser af dyreknoglerne (se Historisk Årbog 2002). Talrige prøver af forkullede plantedele dannede baggrund for, at agronomen Peter Steen Henriksen i 2005 udarbejdede en større sammenfatning om jordbruget og udnyttelsen af omgivelserne ved Smedegård.

givet et uhyre stort forskningsmateriale, som kun venter på at blive analyseret og publiceret færdigt i de kommende år.«